

‘Vergeet de hartstocht niet’, de zin van gevoeligheid in de politieke geschiedenis

CATRIEN SANTING

Tijdens zijn oorlog tegen de Saksen vergastte de Duitse keizer Hendrik IV (1050-1106) de op de keizerspalts te Goslar verzamelde vorsten op een wel heel bijzonder politiek spektakel. De ernst van de door hem geschetste gebeurtenissen werd onderstreept door een geestdriftige gesticulatie, die nog eens gepaard ging met de expressie van heftige emoties. De kroniekschrijver Bruno von Mersenburg schreef: ‘Al snel wierp hij zich deemoedig languit op de grond en hief een luid geweeklaag aan. Terwijl hem de tranen over de wangen stroomden, vertelde hij de aanwezigen dat de Saksen zijn burcht verwoest hadden ... Toen kuste hij ieder de voeten en bad dat God de hem en zijn heiligen aangedane smaad niet ongestraft zouden laten en het hemzelf overkomen onrecht zouden wreken.’¹ Bekender is uiteraard Hendriks melodramatische boetedoening in de sneeuw bij Canossa die de paus tot genade bewoog. De machtige keizer schaamde zich kennelijk in het geheel niet in het openbaar zijn gevoelens te uiten. Het lijkt erop dat het publiek tonen van emoties onderdeel was van zijn machtspolitiek en uitdrukking gaf aan zijn opvatting van heerschappij. Hij maakte in feite politiek via emoties, door ze ook functioneel in te zetten en ze gediversifieerd van betekenis te voorzien. Conflicten, vredessluitingen, onderwerpen, alle belangrijke gebeurtenissen gingen gepaard met zeeën van tranen, onmachtig ter aarde neerzigen, voet- en wangkussen.

Uitingen van grote woede, rouw, teleurstelling en liefde beschouwen wij tegenwoordig als decorumverlies dat tot de privé-sfeer beperkt dient te blijven. Politici laten nog maar hoogst zelden hun tranen publiek de vrije loop, en als ze dat doen, gaat het veelal om privé-problemen. De huilbui van Hans Wiegel tijdens een televisiegesprek in 1981 is het bekendste voorbeeld. De toentertijd jonge weduwnaar werd vaderlijk door Joop den Uyl getroost.² Daarmee is natuurlijk niet gezegd dat hedendaagse politici hun gevoelens tonen noch inzetten in hun werk, de officiële waardering en legitimering is niettemin wezenlijk anders. Naar aanleiding van de veelbelovende resultaten van de ‘history of emotions’ in het buitenland, willen we in dit debat aandacht vragen voor een meer systematische bestudering van het laten blijken en gebruiken van gevoelens in de openbare sfeer. Hoe gebeurde dat door de eeuwen heen, wat

¹ *Bruno's Buch vom Sachsenkrieg*, H.-E. Lohman, ed. (Leipzig, 1937) cap. 35, 36. Geciteerd bij G. Althoff, *Die Spielregeln der Politik im Mittelalter. Kommunikation in Frieden und Fehde* (Darmstadt, 1997) 267-268.

² Zie bijvoorbeeld het lijstje ‘Politieke tranen’ van de website www.allesopeentij.nl (28-3-2006) en K. van der Malen, ‘Huilen in de politiek mag’, *NRC-Handelsblad*, 12 maart 1999.

waren de veranderingen in de expressie van emoties en welke betekenis gaf men daaraan in sociale en politieke zin? In het navolgende wordt dus eens niet de nadruk gelegd op het ervaren van emoties in de privé-sfeer en op de psychologie, maar op de relatie tussen ‘emotionele systemen’ en politieke ontwikkelingen: emotionaliteit als politieke factor kortom.

Emotionele regimes

In zijn Groningse oratie, *Het aesthetisch element in de geschiedbeschouwing* (1905), haalde Johan Huizinga een oude grijsaard aan die lang na de Franse Revolutie was gevraagd waarom hij en zijn kompanen Robespierre hadden laten ombrengen. De oude man zou in vervoering geraakt zijn en met trillende stem hebben gesproken: ‘Robespierre, Robespierre .... ah, als u die groene ogen had gezien, had u hem net als ik ter dood laten brengen.’ De behandeling van Robespierre en zijn raadselachtige ogen onderstreept Huizinga’s pleidooi voor de bestudering van het toeval in staatkundige gebeurtenissen en vraagt onder het motto ‘Vergeet de hartstocht niet’ aandacht voor emotionele factoren, die even vaak wel als niet aan politiek handelen ten grondslag zouden liggen.

‘De groene ogen van Robespierre’ impliceren dat de Franse revolutie het gevolg was van een veranderde opvatting in de betekenisgeving van gevoelens en hun wijze van beleving. Deze duiding is recent aannemelijk gemaakt door de Amerikaan William Reddy. In zijn *The navigation of feeling. A framework for the history of emotions* (2001) construeert Reddy op basis van muziek, kunst, poëzie, romans en dagboeken wat hij noemt het ‘emotionele regime’ van een maatschappij onder specifieke historische condities, in dit geval het tijdperk van de Franse revolutie. Hij schetst een beeld van de Franse revolutie als gevoelstirannie die zwarte schapen meedogenloos wist aan te wijzen en af te straffen. Interessant zijn in zijn ogen niet zozeer de emoties zelf als wel wat hij aanduidt als ‘emotives’, de manifestaties van gevoelens en de wijze waarop zij worden beschreven.³ Het feit dat rond 1800 gevoelens op Rousseauijse wijze als oprecht, authentiek en daarmee inherent goed werden geduid, vormt een interessante verklaring voor de toenmalige terreur. Reddy claimt dan ook de politieke impact van gevoelens en hun toenemende beheersing in de loop van de negentiende eeuw, want ‘any enduring political regime must establish as an essential element a normative order for emotion, an ‘emotional regime.’⁴

Het echtpaar Peter N. Stearns en Carol Z. Stearns propageert vanaf de jaren tachtig van de twintigste eeuw op een vergelijkbare wijze systematische bestudering van gevoelens en hun categorisering. Hun aanduiding ‘emotionology’ verraadt al dat de auteurs onder invloed van de psychologie en sociologie tot een hardere geschiedwetenschap denken te kunnen komen, in het bijzonder

---

³ Zie de uitgebreide bespreking door: J. Smith Allen, ‘Navigating the social sciences. A theory for the meta-history of emotions’, *History and theory*, XLII (2003) 82-93.

⁴ W. M. Reddy, *The navigation of feeling. A framework for the history of emotions* (Cambridge, 2001) 124.

de sociale geschiedenis zou veel bij deze benadering winnen. ‘Emotionology’ verwijst naar ‘the attitudes or standards that a society, or a definable group within a society, maintains towards basic emotions and their appropriate expression and ways that institutions reflect and encourage these attitudes in human conduct.’⁵ In hun studies naar ‘anger and emotional control’ and ‘being cool’ gebruikten deze historici/psychiaters met name inzichten uit de cognitieve, Amerikaanse psychologie om de emotionele standaarden van vroeger vast te stellen. Die verleden tijd is overigens bepaald recent: omdat er voor 1800 geen brede reflectie zou zijn gepleegd op criteria voor adequaat emotioneel gedrag, maar slechts elitaire voorschriften zouden zijn overgeleverd die binnen de context van de intellectuele geschiedenis geduid dienden te worden, stelden de Stearns voor de emotionologie tot de negentiende en twintigste eeuw te beperken. De hoofse liefde had met andere woorden in hun ogen meer te maken met de Renaissance van de twaalfde eeuw dan met het begin van de romantische liefde. Met name van mediëvistische zijde ondervond de ‘emotionology’ veel kritiek. Het onderscheid tussen de premoderne versus de moderne psyche en de verschillen in interpretaties die dat met zich meebracht, werd overigens breed gevoeld door de Freudiaanse beïnvloedde historici uit de tweede helft van de twintigste eeuw.⁶

Onvolwassen Middeleeuwen

Juist de Middeleeuwen boden stof voor ‘emotie-studies’, of beter zij vormden lange tijd de enige periode waarover historici het relevant achtten uitspraken over het gevoelsleven te doen. Reden daarvoor zou wel eens kunnen zijn dat Johan Huizinga in zijn *Herfsttij der Middeleeuwen* (1919) de sentimenten van deze periode en de wijze waarop deze geuit werden, als onvolwassen had afgeschilderd. Het boek opent met de fameuze passage ‘Toen de wereld vijf eeuwen jonger was, hadden alle levensgevallen veel scherper uiterlijke vormen dan nu. Tussen leed en vreugde, tussen rampen en geluk scheen de afstand groter dan voor ons; al wat men beleefde had nog die graad van onmiddellijkheid en absoluutheid, die de vreugde en het leed nu nog hebben in de kindergeest.’ Huizinga werkte zijn denkbeelden over emoties nooit systematisch uit, hoewel hij aandacht bleef houden voor verwante thema’s als de leer der deugden, karaktertypes en levensidealen. Zijn regels vonden pas veel later weerklank. In 1941 voelde Lucien Febvre zich geroepen Huizinga van repliek te dienen, hoewel hij zich grotendeels in de strekking van diens betoog kon vinden. Zijn artikel ‘La sensibilité et l’histoire. Comment reconstituer la vie affective d’autrefois?’ is doordrenkt van door de nazi-terreur ingegeven bezorgdheid over de heroïsering

⁵ P. N. Stearns, C. Z. Stearns, ‘Emotionology. Clarifying the history of emotions and emotional standards’, *American historical review*, XC (1985) 813-836, i. h. b. 813-814. Zie bijvoorbeeld: *idem*, *Anger. The struggle for emotional control in America’s history* (Chicago, 1986) en P. N. Stearns, *American cool. Constructing a twentieth-century emotional style* (New York, 1994).

⁶ Zie over dit probleem: C. Mazzio, D. Trevor, ed., *Historicism, psychoanalysis and early modern culture* (New York, 2000).

van emoties, in het bijzonder van met geweldsuitbarstingen gepaard gaande woede, wraak en euforie.⁷ Als het waar was dat het leven in sommige perioden feller en heftiger werd geleefd dan in andere, en dat was ook Febvres overtuiging, dan diende de historicus zich tot taak te stellen het hoe en waarom van de ‘exaltations de sentiments primaires’ te identificeren en het onderzoek naar activiteiten die gedragen worden door vooruitgang, rede en logica niet te bevoordelen. Opgemerkt is wel dat de historicus met zijn oproep tot een ‘morele geschiedenis’ te komen, een geschiedenis die het fascisme verklaarde en de principes van een rationele wereldorde zou tonen, politiek bedreef en geen geschiedenis.⁸ Hoe juist deze vaststelling ook is, zij vormt geen reden om de bredere strekking van zijn exposé niet uitermate serieus te nemen. De discussie over het wel of niet kinderachtige karakter van de Middeleeuwen mag dan achterhaald zijn, de relatie die wordt gelegd tussen emoties en bijvoorbeeld religieuze ervaring enerzijds en politieke bewegingen en politieke orde en wanorde anderzijds, is actueler dan ooit en biedt meer toepassingsmogelijkheden dan uitsluitend het verklaren van fascisme en nationaal-socialisme.

De belangstelling van Febvre verschoof in de naoorlogse periode en het duurde zo’n twintig jaar voor de emoties weer terugkeerden in het historisch debat. In de vorm van mentaliteitsgeschiedenis bogen de Franse historici zich over smart, angst, begeerte en affectie en wat dies meer zij, om zo de mentale structuren c. q. het collectief onderbewuste, bestaansbeleving en gedragsvormen van het verleden te reconstrueren. In hun verzet tegen de ‘grote mannengeschiedenis’ en het bijbehorende schuim van de politieke evenementen, keerden zij zich en masse af van politiek en staatkunde en concentreerden zich op de leefwereld van de gewone man en vrouw. De belangrijkste uitzondering op deze accentuering van het micro-gebeuren is de religiehistoricus Jean Delumeau. Hij introduceerde het concept ‘emotioneel klimaat’ in de geschiedschrijving. Zijn invloedrijke studies over het manipuleren van gevoelens van angst, zonde en onzekerheid in relatie tot het ontstaan van de schuldcultuur in pre-modern West-Europa verkennen als geen ander de reikwijdte van het volkssentiment.⁹ Critici hebben er terecht op gewezen dat Delumeau te weinig oog had voor de wisselwerking tussen staatsvormingsprocessen en de door hem geschetste toenemende religieuze repressie met bijbehorende internalisatie van strikte

⁷ L. Febvre, ‘La sensibilité et l’histoire. Comment reconstituer la vie affective d’autrefois?’, *Annales d’histoire sociale*, III (1941) 5-20.

⁸ B. Rosenwein, ‘Worrying about emotions in history’, *American historical review*, CVII (2002) 821-842, i. h. b. 822.

⁹ *La peur en Occident, XIVe-XVIIIe siècles: Une cité assiégée* (Parijs, 1978), *Le péché et la peur: La culpabilisation en Occident, XIIIe-XVIIe siècles* (Parijs, 1984); *Rassurer et protéger. Le sentiment de sécurité dans l’Occident d’autrefois* (Parijs, 1989). Om het beeld te nuanceren kunnen de historici Pierre Chaunu en Robert Mandrou nog worden genoemd met hun werk over de effecten van epidemieën en bijvoorbeeld de rol van de overheid in de heksenjacht alsmede de rol van de zondebok.

morele normen. We hoeven maar te denken aan het aarts Katholieke Vichy-regime om te beseffen dat in Frankrijk de band tussen politieke identiteit en religieuze overtuiging tot voor kort bijzonder nauw was.¹⁰ Toch biedt Delumeaus bespreking van de vroegmoderne acculturatieprocessen het nodige zicht op de publieke slagkracht van emoties en hun politieke effect. In tijden van honger, pest en oorlog bleek de Katholieke zowel als de protestantse clerus de optredende schrik en paniekgevoelens stelselmatig aan te wakkeren. Het resultaat van die onruststokerij bestond uit een politiek strategisch zeer bruikbaar collectief besef van onzekerheid. Dit wijzen op de diversiteit van religieuze beleving, demonstreert van welk eminent belang de geschiedenis van godsdienstige praktijken is bij de bestudering van massahysterie en van massabewegingen. Op zijn minst kweekt de acceptatie dat religie betekenis gaf en geeft aan het bestaan van mensen, begrip voor bijvoorbeeld de relatie tussen politieke identiteitsvorming en een godsdienstige overtuiging als de Islam.

Barbara Rosenwein bepleitte in diverse publicaties meer onderzoek naar emoties als historisch relevante factor en concentreerde zich daarbij vooral op de sociaal-culturele implicaties im van gevoelsexpressie.¹¹ Zij is daarin niet de enige mediëvist. De Duitser Gerd Althoff voerde in zijn *Die Spielregeln der Politik im Mittelalter* (1997) een keur aan huilende, stampvoetende, verliefde en walgende vorsten ten tonele.¹² In rijken die het moesten doen zonder geavanceerde instituties en die een geweldsmonopolie ontbeerden, was het gebruik van emoties in hoge mate sociaal profijtelijk. Hun demonstratie signaleerde conflicten en verzoeningen en vormde dus een onderdeel van de stijl van communicatie. De extremiteit van een vorstelijke reactie was recht evenredig aan het belang van een koninklijk standpunt en zijn voornemen daarin te volharden. Gevoelens fungeerden als dragers van informatie, het uiten van vreugde, verdriet en woede vormde de taal van machtspolitiek. Dit leidt tot de conclusie dat symbolische communicatie bij uitstek gold als politiek machtsmiddel en in het kader van de politieke geschiedenis nauwgezette bestudering verdient. Althoff en Rosenwein stellen zich met succes te weer tegen de kinderlijke Middeleeuwen en het

¹⁰ J. K. Powis, 'Repression and autonomy: Christians and christianity in the historical work of Jean Delumeau', *The journal of modern history*, LXIV (1992) 366-374.

¹¹ B. Rosenwein, ed., *Anger's past. The social uses of an emotion in the Middle Ages* (Ithaca NY, 1998) en *idem*, 'Worrying about emotions'; 'The history of the emotions: a debate. Writing without fear about early medieval emotions', *Early Medieval Europe*, X (2001) 229-234 en 'The places and spaces of emotion', *Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo*, L (2003) 505-532. Over haar emotie-onderzoek: S. Airlie, 'The history of emotions and emotional history', *Early Medieval Europe*, X (2001) 235-241. Voor 'emotion politics' in een stedelijke context: E. Lecuppre-Desjardin, A.-L. van Bruane, ed., *Emotions in the heart of the city (14th-16th Century)* (Turnhout, 2005).

¹² Althoff, *Spielregeln*, i. h. b. 'Empörung, Tränen, Zerknirschung. Emotionen in der öffentlichen Kommunikation des Mittelalters', 258-281.

argument dat de aard van de overgeleverde bronnen een gesophisticierde ‘emotionology’ voor de premoderne periodes verhindert.

Relevant voor een grotere groep historici is Rosenweins conceptualisering. Net als William Reddy met zijn ‘emotives’, beoogt zij de processen waarin emoties tot stand komen in kaart te brengen en let daarbij sterk op constructie en sturing. Daarvoor zou het nodig zijn de op medische noties teruggaande, tot op de huidige dag vigerende ‘hydraulische’ weergave en benadering van emoties (koken en borrelen, gekanaliseerd worden, tot uitbarsting komen) te historiseren. Uitsluitend op die manier verdwijnt eindelijk het sleetse beeld dat de tranen van vreugde en verdriet eeuwenlang maar ongebreideld stroomden, totdat ze uiteindelijk door een door de Verlichting opgeworpen dam tot staan werden gebracht. Het kon inderdaad, zoals Rosenwein voorstelt, wel eens effectiever zijn voortaan te spreken over op familie, wijk, gilde, broederschap, kroeg, parochie, rechts- of bestuurscollege, universiteit, parlement etc. stoelende ‘emotionele gemeenschappen.’ Deze ‘kernen van affectie’ hanteerden te onderscheiden gevoelscriteria en maakten gebruik van een eigen emotionele vocabulaire. Door te letten op wat deze emotionele gemeenschappen definieerden als goed en kwaad, hoe zij de emoties van anderen waardeerden, de aard van de onderlinge affectieve banden en de vormen waarin men gevoelens wel en niet geacht werd te gieten, wordt meer recht gedaan aan de complexiteit van het gevoelsleven in het verleden. Het concept geeft een aanzet tot het blootleggen van onderliggende gevoelsstructuren en dito systemen.

Weer een andere benadering werd bepleit door de Engels/Australische sociaal en militair historica Joanna Bourke. Uit de pakkende titels *Dismembering the male. Men's bodies, Britain, and the Great War* (1996) en *An intimate history of killing. Face-to-face killing in twentieth century warfare* (1999) blijkt reeds hoeveel emoties zij in haar historisch onderzoek pleegt te verwerken. Een artikel en een boek over angst analyseren de rol van emoties in de moderne geschiedenis methodisch aan de hand van het negatieve gevoelscomplex angst-vrees-ongerustheid-bezorgdheid.¹³ Zo merkt Bourke terecht op dat de grens tussen ongerustheid en angst gelijk is aan het onderscheid tussen rationeel en irrationeel, en demonstreert daarmee hoe betekenisgevend etikettering en categorisering van emoties is. Nieuw, maar in het licht van haar gruwelijke onderwerpen logisch, is Bourkes oproep meer aandacht te besteden aan de fysieke en zelfs fysiologische kant van gevoelsexpressie, zoals klappertanden, kippenvel en zweten. Ze suggereert met andere woorden beter te letten op de werking en waardering van zintuigen en zintuigelijke ervaring. In plaats van te werken met een ‘emotionology’ van de maatschappelijke gevoelsregels en regimes, stelt zij een ‘aesthesiology or knowledge of the discipline of feelings’ voor, waarin emoties in relatie met de buitenwereld worden beschouwd. Als uitdrukking van machtsrelaties verbinden zij het individuele immers met het maatschappelijke. Het

¹³ J. Bourke, ‘Fear and anxiety: Writing about emotion in modern history’, *History workshop journal*, LV (2003) 111-133 en *idem, Fear. A cultural history of the twentieth century* (Londen, 2004).

Griekse woord ‘aesthesia’ verwijst zowel naar zintuigen als naar emoties. Als representatie van emotionele betrokkenheid lijkt deze benadering een waardevol instrument om de relatie tussen de particuliere gevoelswereld en de politieke openbaarheid te verkennen: ‘aesthesiology can give emotions some ‘bite’ in history’, om Bourke zelf aan te halen.¹⁴

Beheersing als civilisatie

Recente auteurs over emoties verzetten zich doorgaans tegen de zogenaamde ‘grand narrative’, waarin voortschrijdende beschaving gelijk wordt gesteld aan een toenemende controlering en onderdrukking van gevoelens. Dit neemt niet weg dat de bestudering van emoties in het verleden meestal in samenhang gebeurde met het schetsen van ontwikkelingen als modernisering, secularisatie en civilisatie. De emotie-studies zijn dan ook ondenkbaar zonder het gedachtegoed van bijvoorbeeld Emile Durkheim, Max Weber en Norbert Elias. In hetzelfde kader ondervindt ook de eerder wat uit de gratie geraakte ‘psychohistory’ hernieuwde belangstelling. Zij beoogt de sociale dynamiek van historische ontwikkelingen aan de hand van een psycho-analytisch instrumentarium te verklaren en dicht daarbij een grote invloed toe aan het ‘on(der)bewuste.’ Die renaissance geldt de ‘social psychohistory’ en niet het duiden van de handelwijze van grote mannen op basis van hun jeugdtrauma’s, zoals dat in de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw veel gebeurde. Een dergelijk reductionisme, waarbij historische veranderingen geheel werden gepersonificeerd en politieke onderdrukking herleid tot psychologische ontwikkelingsstadia, ontmoette vanaf het begin heftige kritiek. Freuds individualistische benadering werd alras ingewisseld voor een psychoanalyse van sociaal-culturele en zelfs politieke kaders en patronen, die veelal neerkwam op een combinatie van psychohistory en sociale geschiedenis. Dit resulteerde in vruchtbaar onderzoek naar de opkomst van de met veel emoties gepaard gaande moderne massabewegingen dat een relatie legde tussen totalitaire politieke overtuigingen en de expressie van gevoelens. Het werk van George Mosse die wees op de libidineuze driften van jongens als factor in het succes van bijvoorbeeld de fascistische en nationaal-socialistische jeugdbeweging, is richtinggevend geweest.¹⁵ Uit dit voorbeeld blijkt dat emoties vooral van historisch belang worden geacht bij de bestudering van totalitaire regimes, protestbewegingen en bijvoorbeeld oorlogvoering. De

¹⁴ Over ‘aesthesiology’ zie vooral Bourkes, ‘Fear and anxiety’, 113 en 123-129.

¹⁵ Bijvoorbeeld zijn: *The nationalization of the masses. Political symbolism and mass movements in Germany from the Napoleonic wars through the Third Reich* (New York, 1975) en *Nationalism and sexuality. Respectability and abnormal sexuality in modern Europe* (New York, 1985). Het werk van Peter Gay blijft hier buiten beschouwing. Het gaat hem in de eerste plaats om de sociale implicaties van de psychoanalyse, hoewel uiteraard in de vijfdele *Bourgeois Experience: From Victoria to Freud* (1984-1998) het innerlijke leven van de negentiende-eeuw in relatie wordt gebracht met bijvoorbeeld de opkomst van de natiestaat en allerlei vormen van sociabiliteit in het openbare leven.

historische studie van vakbonden, maar ook van allerlei vormen van buiten-parlementaire actie, zoals het ijveren voor dierenrechten, abortus, het ongebooren kind of aidspatiënten, heeft de laatste jaren veel gewonnen bij het systematisch analyseren van de gevoelsfactoren. Daarbij is het wijzen op de buitengewoon rationele manipulatie en exploitatie van emoties het opvallendst.¹⁶

Ook Arthur Mitzman, ooit begonnen als psychoanalytisch biograaf van Max Weber, bepleitte onlangs een herwaardering van zijn benadering, maar dan wel in een combinatie met civilisatietheorie en antropologische denkbeelden over de functie van rituelen. Een concept als Emile Durkheims ‘collectieve ritueel’, waarbij samenhangigheid wordt gecreëerd en zich dus emotionele veranderingen voltrekken, kan behulpzaam zijn voor wie meer over groepsidentiteit en haar totstandkoming wil weten. Specifiek wijst hij op de spectaculaire terugkeer van het religieuze motief in het politiek handelen, waar huidige politici en historici zo weinig raad mee lijken te weten. Oudere studies over *charivari*, maatschappelijke, sexueel en politieke deviant opererende jongeren, werpen een ander licht op radicaal, met extatische gevoelens gepaard gaand, gedrag in verleden en heden. Deze vooral in Frankrijk onderzochte groepen jongeren straften gedrag dat in hun ogen afweek van de voorgestane normen en waarden, af met moord, doodslag en soms ook verkrachting. Zij verzetten zich in de vorm van gewelddadige acties — denk aan Robert Darntons *The Great Cat Massacre* (1984) — tegen hen aangedaan sociaal onrecht. Ook de door dorpsjongens georganiseerde religieuze feesten versterkten de onderlinge affectieve banden, een factor die in ieder proces van identiteitsvorming cruciaal is.¹⁷

Emotionen sind geschichtliche Grundbegriffe

R. G. Collingwood merkte ooit op dat ‘psyche, soul, sensation, feelings, appetite, these irrational elements formed the subject matter of psychology. They are the blind forces and activities in us which are part of human life as it consciously experiences itself, but are not parts of the historical process.’¹⁸ Lange tijd hebben de Nederlandse historici zich naar het adagium van de Engelse geschiedtheoreticus gericht en verlieten zich in hun politieke en maatschappelijke analyses op rationele, structurele en organisatorische modellen. Sinds de jaren negentig is daar aarzelend verandering in gekomen. In het kader van het natiestaat-project werd aandacht besteed aan emoties en politiek en ook de IJkpunten-reeks bood zo hier en daar ruimte aan het maatschappelijk effect van

¹⁶ Bijvoorbeeld: J. Goodwin, J. M. Jasper, F. Polletta, *Passionate politics. Emotions and social movements* (Chicago, 2001).

¹⁷ A. Mitzman, ‘Psychohistory. The Collective Dimension’, *Groniek* (2002) clv, 143-162. Dit themanummer *Het gedachte motief. Over geschiedenis en psychologie* behandelt ook het gebruik van niet-Freudiaanse psychologie in de geschiedschrijving en bevat nieuwe psychohistorische studies.

¹⁸ R. G. Collingwood, *The idea of history* (Oxford, 1946) 231. Zie: J. Connelly, ‘R. G. Collingwood and the idea of a historical psychology’, *Theory and Psychology*, X (2000) 147-170.

sentimenten. Er zijn inmiddels studies over de toenemende gevoeligheid rond maatschappelijke kwesties als de doodstraf, alcoholisme en prostitutie die in de loop van de negentiende eeuw motiveerden tot actieve bemoeienis met politiek.¹⁹ Verder is er geschreven over politiek en mannelijkheid en in het bijzonder over de als merkwaardig en dus atypisch betitelde mannelijke sentimentaliteit. Te denken valt aan Abraham Kuiper en zijn anti-liberale en dus emotionele stijl van politiek bedrijven.²⁰ Vergeleken met het Angelsaksische emotionele geweld en het mediëvistische pleidooi over ‘doelgerichte gevoelens’ is de oogst echter mager. Althoffs klacht ‘Emotionen und Gefühle sind keine geschichtliche Grundbegriffe’ is bij ons nog niet geheel achterhaald.²¹ Door meer opmerkzaamheid te vragen voor de sociaal-politieke implicaties van emoties, hopen we deze tot nu toe in het Nederlandse geschiedbedrijf wat verborgen gebleven tendens een nieuwe impuls te geven. Door de blik te richten op andersoortig materiaal is het namelijk wel degelijk mogelijk, en bovendien historisch profijtelijk, de ‘sense of sensibility’ uit het politiek verleden aan het licht te brengen zoals de navolgende voorbeeldstudie van Marjan Schwegman aantoont. In bijna alle hier behandelde geschriften gaat het om negatieve gevoelens, in tijden van crisis hebben kennelijk ook historici meer oog voor angst en agressie. Het emotionele palet kent echter een veel rijkere schakering en telt ook enthousiasme, vreugde, genot, liefde/verliefdheid en solidariteit. Schwegman wijst gelukkig op de constituerende kracht van plezierige gevoelens in het verleden. Romantische liefde maakte actief en revolutionair en kon zo resulteren in radicale maatschappelijke omwentelingen. Door de emoties toe te laten in het historische bedrijf, komt paradoxaal genoeg een evenwichtiger beeld van politiek en maatschappelijk handelen in het verleden tot stand. Ook op deze terreinen doen gevoelens namelijk wel degelijk terzake.

¹⁹ Bijvoorbeeld: D. Sturkenboom, *Spectators van hartstocht. Sekse en emotionele cultuur in de achttiende eeuw* (Hilversum, 1997); A. van Drenthe, F. de Haan, *The rise of caring power. Elizabeth Fry and Josephine Butler in Britain and the Netherlands* (Amsterdam, 1997) en H. Hoekstra, *Het hart van de natie. Morele verontwaardiging en politieke verandering in Nederland 1870-1919* (Amsterdam, 2006).

²⁰ Bijvoorbeeld: H. te Velde, ‘Viriliteit en opoffering. ‘Mannelijkheid’ in het Nederlandse politieke debat van het fin-de-siècle’, *Groniek* (1996) cxxxii, 278-291 en het werk van Stefan Dudink, bijvoorbeeld zijn ‘Mannelijkheid en natie. Notities over hegemoniale mannelijkheid en geschiedenis’, *Tijdschrift voor genderstudies*, IV (2001) 22-37. *Nieuwste Tijd, kwartaalschrift voor eigentijdse geschiedenis*, IV (2002) publiceerde een themanummer over ‘Europa en de liefde.’ Zie voorts de door Schwegman genoemde literatuur.

²¹ Althoff, *Spiegelregeln*, 258, Zie ook P. Dinzelbacher, ‘Gefühl und Gesellschaft im Mittelalter’, in: G. Kaiser, J.-D. Müller, *Höfische Literatur, Hofgesellschaft, höfische Lebensformen um 1200* (Düsseldorf, 1986) 213-241.

Hysterische mannen en koele vrouwen. Politiek, sekse en emoties in de lange negentiende eeuw¹

MARJAN SCHWEGMAN

Aan het begin van hun roemrijke politieke carrière onderhielden Thomas Jefferson en Alexander Hamilton een correspondentie met Angelica Schuyler Church. De brieven werpen een interessant licht op hun denken over sekse en de plaats van emoties in de politiek van de VS rond 1800. Jefferson en Hamilton bestempelden vrouwen als ‘zachter’ dan mannen. Vrouwen zouden minder geneigd zijn tot twist en geweld. Daardoor konden zij een kalmerend effect hebben op de politiek, waar negatieve emoties als jaloezie, haat en rancune welig tierden. Gevormd als Jefferson en Hamilton waren door het klassiek republikeinse denken, zagen zij staatsmacht als inherent corrumperend. Of, in de woorden van Jefferson: ‘in politics envy, hatred, malice, revenge, and all the worse passions of men are marshalled to make one another as miserable as possible.’ Vrouwen zouden kunnen bijdragen tot een beter evenwicht. Zij moesten er weliswaar, net als mannen, voor oppassen niet te veel te beminnen of te haten, maar vrouwen uit de middenklasse werden net als mannen in staat geacht om zowel excessief als evenwichtig te zijn in hun liefdes- en haatgevoelens.

Jan Lewis, die de brieven van Jefferson en Hamilton heeft geanalyseerd, verzet zich in haar artikel tegen historici die er in haar ogen te gemakkelijk van uitgaan dat de politiek rond 1800 een gesloten domein was voor vrouwen. Een dergelijke conclusie is onder meer gebaseerd op de veronderstelling dat vrouwen in die tijd te emotioneel werden geacht om het soort belangeloze discussies te kunnen voeren die nodig waren voor een goed bestuur. Deze ‘common wisdom’ wil Lewis ter discussie stellen, omdat deze wel eens een projectie zou kunnen zijn van allerlei aannames over vrouwen en emoties die pas in de loop van de negentiende eeuw deel werden van het heersende discours over vrouwen en politiek.²

Al dan niet bewuste opvattingen over gender en emoties hadden dus niet alleen effect op de tijdgenoten, maar richtten ook de blik van historici. In deze korte bijdrage wil ik proberen die blik in een andere richting te sturen. Als het

---

¹ Een aantal van de hier geformuleerde gedachten wordt uitgebreider besproken in mijn: ‘Strijd om de openbaarheid. Sekse, cultuur en politiek in Nederland’, in: D. Fokkema, F. Grijzenhout, ed., *Rekenschap. 1650-2000* (Den Haag, 2001) 145-177. Aldaar ook een uitgebreidere documentatie.

² J. Lewis, “‘Those scenes for which alone my heart was made.’ Affection and politics in the age of Jefferson and Hamilton”, in: P. N. Stearns, J. Lewis, ed., *An emotional history of the United States* (New York, 1998) 52-66. Zie ook haar ‘Why the constitution includes women’, in: www.common-place.org (July 2002) II, iv, 1-8.